

ПРИЛОЖЕНИЕ 13

РЕЗЮМЕТА

на рецензираните публикации на

гл. ас. д-р Мирослава Борисова Манолова

кандидат в конкурс за академичната длъжност "доцент" по професионално направление 3.6. Право (Наказателно право) в Софийски университет "Св. Климент Охридски", обявен в Държавен вестник, бр. 22 от 16 март 2021 г. (на български и английски език)

За участие в конкурса са представени научни публикации, които не повтарят представените за придобиване на образователната и научна степен "доктор". Кандидатът участва в конкурса с един публикуван монографичен труд и шест статии.

1. Монография със заглавие "Защо наказваме? Теоретично-нормативният модел за целите на наказанието в българското наказателно право", София, Монт, 2021, ISBN 978-619-169-216-3, под научната редакция на доц. д-р Ралица Илкова.

Монографията представлява всестранно и цялостно изследване на въпроса за целите на наказанието в българското наказателно право от гледна точка на класическите теории за наказанието, а именно утилитарната, ретрибутивната и смесената. Състои се от три глави, увод и заключение, с разгърнато съдържание и изчерпателна библиография. Обемът на научния труд е 213 стандартни страници с 1800 знака на страница, а печатното издание съдържа 208 страници.

Въпросът за целите на наказанието е особено важен. Не само защото най-вече в него пределно ясно и видимо изкрystalизира идеята за справедливостта в наказателното правораздаване. Но и защото от отговора на въпроса "Защо наказваме?" зависят отговорите на другите два - колко и кого наказваме, т.е. определянето на различните видове наказания, тяхната тежест и размер спрямо различните престъпления, или с други думи конструирането на дадена санкционна система.

Въпросът за целта, която оправдава изобщо съществуването на наказанието, т.е. защо е необходимо да го има, е различен от въпроса за целите на наказанието при налагането му от съда за конкретно престъпление спрямо конкретния извършител. Тези непосредствени цели обикновено, за разлика от първата цел, са посочени експлицитно в наказателния закон. Той е различен и от въпроса за принципите относно наказанието, при спазването на които е възможно постигането на тези цели. Двата въпроса обаче - за целите и за принципите, са дълбоко взаимно обвързани. Защото колкото и първият да ни се струва отвлечен, сухо-теоретичен и относим по-скоро към философията или теорията на правото, отколкото към наказателното право, именно той предпоставя рамката, в която да се конструира наказанието на нормативно и правоприлагащо ниво като реална, действаща мярка на най-тежка държавна принуда в отговор на извършени престъпления.

В изследването е разгледан въпросът за целите на наказанието – общата му цел, и непосредствените цели. Той е анализиран заедно с два от принципите относно наказанието, които най-тясно са обвързани с тях, особено с непосредствените цели на наказанието, изрично установени в наказателния ни закон. Това е така, защото постигането им в най-пълна степен зависи от спазването на тези принципи, а именно - относно личния характер на наказанието (наказва се само този, който е извършил престъпление) и относно съответствието между наказанието и престъплението.

Въпросът за целите на наказанието е изследван в светлината на трите класически теории за наказанието - утилитарната, ретрибутивната и смесената. В **глава първа** са анализирани най-съществените им характеристики, както и основните критики, които тези теории предизвикват. Целта е да се разкрие изключителната значимост на поставения въпрос и да се покаже как различните отговори са в състояние да оформят конструкцията на дадена правораздавателна система и да предопределят нейното развитие за години напред. **Първият раздел** е посветен на утилитарните възгледи за наказанието. Според тях, престъпленията причиняват страдание, нещастие, поради това и целта на наказанието е да намали, дори да предотврати престъпленията, а оттук и страданията, тоест да възстанови баланса между щастие и нещастие. Ударението в случая е поставено върху благополучието, което би се постигнало

чрез наказанието. Затова и утилитарната теория се определя още като теория на последиците (консеквенциалистка), защото разглежда наказанието именно с оглед последствията, до които то води. И тъй като на наказанието в случая се гледа като на начин да се ограничат престъпленията, т.е. да се попречи на извършването на бъдещи престъпления, то основни негови цели се явяват превенцията - и на общо, и на индивидуално ниво, както и поправянето на престъпника.

В два самостоятелни подраздела е разгледано въздействието на утилитарните възгледи за наказанието в Русия и САЩ през един и същ исторически период - първата половина на 20 век. В Русия това е времето на две революции – Февруарската и Октомврийската от 1917 г. и последвалата ги Гражданска война (1917 г. - 1922 г.). Това са години на радикалната смяна на един обществено-политически ред с друг и на действията за утвърждаване на новия съветски комунистически строй. Отричането на съществуващия дотогава буржоазен строй намира израз и в промяна на възгледите за целите на наказанието. Нещо повече. В стремежа да се отрече изцяло разбирането на буржоазното наказателно право за наказанието като възмездие и мъст, се стига до замяна на понятието "наказание" с ново понятие - "мерки за социална защита". Като цели на тези мерки се посочват превенцията на извършването на престъпления, лишаването на обществено-опасните елементи от възможността да извършват нови престъпления и поправително-трудоовото въздействие спрямо осъдените лица. По този начин в наказателното право на Съветска Русия от онова време в пълна степен намира израз утилитарното разбиране за наказанието.

По същото време - началото и първите десетилетия на 20 в., в САЩ се активизира дейността на Ку-клус-клан - след 1915 г. Това са годините на Сухия режим (1920 г. – 1933 г.), настъпва и крахът на Уолстрийт през 1929 г., който поставя началото на Голямата депресия - най-голямата икономическа криза на 20 в.

В този период в Америка се поставят основите на наказателноправна система, в която на преден план са изведени идеите на утилитарната теория за наказанието, както и тезите на позитивистката наказателноправна школа. И тук се отричат присъщите за класическата школа и за ретрибутивната теория разбирания за наказанието като възмездие. Наказанието не се разглежда като средство за наказване, а за

поправяне на престъпника, като ударението се поставя върху заплахата, която той представлява за обществото. Този утилитарен възглед за наказанието и неговите цели се основава на две условия – да се поправи престъпника и да се предвиди, предскаже неговата бъдеща престъпна дейтелност. И двете са свързани с доста широката дискреционна власт на американските съдии.

По този начин и в Русия, и в САЩ приблизително по едно и също време, макар и по различни причини, утилитарните възгледи за наказанието променят позитивното наказателно право на тези страни и задават посоката на развитието му за сравнително дълъг период от време.

В Русия възприемането в съветското позитивно наказателно право на присъщото за утилитарното разбиране за наказанието, според което негова цел е превенцията - чрез възпиране и предупредително-сплашващо въздействие върху лицата, извършили престъпление, създава на практика нормативната основа за последвалите репресии и страдания на стотици хиляди хора.

По същото време в САЩ се идеализира другото, също присъщо на утилитарната теория разбиране за наказанието като средство за поправяне на извършителите на престъпления. Въвеждането ѝ обаче в американската наказателноправна система също води до репресии, в случая поради неефективността си и възможностите, които създава за налагане на несправедливи наказания.

По-важното обаче е, че негативните последици, до които водят прилагането на тези утилитарни възгледи на практика, спомагат за възраждането на ретрибутивните разбирания за наказанието. Техните най-съществени особености са анализирани във **втория раздел**. За разлика от утилитарната теория, ретрибутивната е насочена към миналото. Тя се основава на тезата, че наказанието цели възмездие, с други думи да накаже престъпника, да го накара да страда, да си плати за стореното. Наказанието се налага, защото престъпникът заслужава това страдание, именно заради извършеното от него зло. В случая няма значение дали с наказанието ще се постигне и нещо друго като последица – напр. превенция или поправяне на престъпника. Разгледани са и различни ретрибутивни възгледи за наказанието.

Отново чрез примери е изследвано как те са повлияли на развитието на американската наказателноправна система през втората половина на 20 век. По това време в САЩ рязко се увеличава престъпността. Поради това и борбата с престъпността се превръща в основен политически въпрос. Предприемат се промени в правораздавателната система, които поставят ударението върху възпирането и възмездието като цели на наказанието. Разширява се приложното поле на задължителните минимални наказания. Приемат се т.нар. Truth-in-Sentencing Laws, които изискват рецидивистите, извършили престъпления, при които е използвано насилие да изтърпяват поне 85% от наказанието лишаване от свобода, на което са осъдени. С голяма обществена подкрепа се посрещат и т.нар. закони на трите удара (The Three Strikes Laws), които най-общо предвиждат лице, осъдено за две сериозни престъпления, след извършване на трето такова, да бъде осъдено на лишаване от свобода за определен период от време, обикновено минимум 25 години или доживотен затвор без право на предсрочно освобождаване. Подобна твърда политика по отношение на престъпността, в чиято основа стои ретрибутивният възглед за наказанието, обаче води до изключителен скок в броя на лишените от свобода в американските затвори и до първенство на САЩ в тази световна класация, до засилване на расовите различия в страната и в крайна сметка до несправедливост в наказването.

Третият раздел е посветен на смесените теории за наказанието, които се опитват да „примирят“ разгледаните два класически възгледа за наказанието - утилитарният и ретрибутивният. Възможното решение на тази, на пръв поглед невъзможна задача, се изразява в разделянето на въпроса за целта на наказанието на две нива, на два различни въпроса: 1) какви са целите на наказанието като институт изобщо, т.е. защо наказваме за извършено престъпление, а не напр. прощаваме и 2) какви са целите на конкретното наказание, т.е. защо наказваме конкретния извършител за конкретното престъпление. Така отговор на първия въпрос предлагат утилитарните теории, а на втория въпрос - ретрибутивните или обратното. Разгледани са различните смесени възгледи за наказанието, като отново е изследвано тяхното въздействие в САЩ и Германия.

Обсъдените в първа глава класически теории за наказанието предоставят добра основа, върху която да се разгледа въпросът за наказанието – с оглед на неговите цели и принципи, в българското

наказателно право. Тази материя е изследвана във **втора глава**. В самостоятелни раздели е анализирана нормативната рамка, както и теоретичните възгледи относно целите и принципите на наказанието, и най-вече тези относно личния характер на наказанието (наказва се само този, който е извършил престъпление) и относно съответствието между наказанието и престъплението. Обсъдени са съответните разпоредби както от различните конституции, така и от отделните наказателни закони, действали от Освобождението до днес. В пълнота са изследвани разбиранията на доктрината ни преди и след 1989 г. по отношение на въпроса за общата цел на наказанието като правен институт, т.е. защо съществува наказанието изобщо. В дълбочина са анализирани теоретичните възгледи и относно непосредствените цели на наказанието, налагано от съда - тези, които са били нормативно закрепвани в наказателните ни закони. Те са изследвани заедно с двата принципа относно наказанието, споменати по-горе.

Въз основа на това е изведен теоретично-нормативният модел за целите на наказанието, възприет в българското наказателно право от гледна точка на класическите теории за наказанието. През годините у нас, независимо от дълбоките обществени промени, които настъпват през втората половина на 20 в., се възприема утилитарното схващане за наказанието, що се отнася до т.нар. обща цел на наказанието. Тоест, това, което оправдава съществуването му изобщо е превенцията – ограничаване на престъпността, закрила на обществото от престъпни посегателства срещу неговите интереси и блага.

Колкото до непосредствените цели на наказанието, възмездието, разбирано като получаване на заслуженото от дееца наказание, съответно на извършеното от него престъпление, никога не е било изрично посочвано сред тях. Те винаги, включително и сега, са били изцяло утилитарни по своята същност – превъзпитание и поправка на престъпника, отнемане на възможността му да върши други престъпления и превенция – специална и генерална. Същевременно обаче възмездието – като заслужена отплата за извършеното престъпление, не е отричано в теорията ни, а в закона намира място имплицитно, чрез традиционните за наказателното ни право принципи относно наказанието, присъщи на ретрибутивната теория - наказват се само лицата, извършили престъпление и тяхното наказание трябва да е съответно на престъплението. Или с други думи, постигане на

присъщи на утилитарната теория за наказанието цели, което обаче е възможно само при спазване на ретрибутивни принципи. Нещо повече, принципът на съответствието между престъплението и наказанието се възприема в теорията ни като приложим и на двете нива – и от законодателя, при определянето в закона на наказанията, съответстващи на тежестта на отделните престъпления, и от съда – при определянето на конкретното наказание за конкретно извършеното престъпление.

По естеството си това представлява смесен теоретичен модел за наказанието, при който общата цел и непосредствените цели, които то преследва са утилитарни, но рамките, в които е възможно те да се осъществят, са ретрибутивни. Това разбиране за целите на наказанието в теорията намира отражение и на нормативно ниво - най-вече в изрично установените в чл. 36 НК цели при налагането на наказанието и в принципите относно наказанието, предвидени в чл. 35, ал. 1-3 НК.

В трета глава се изследва доколко законодателните предложения и приетите промени в НК, особено през последните 15-20 години са съобразени с този теоретично-нормативен модел за целите на наказанието. В самостоятелен раздел е направен задълбочен критичен анализ на отделни промени в Наказателния кодекс, както и на законодателни предложения за такива. Става дума за промените в наказателноправната уредба на отвличането, приети през 2010 г., на престъпленията с наркотични вещества и прекурсори от 2004 г. - 2006 г., както и за внесените законодателни предложения за промени в наказателноправния режим на непълнолетните от началото на 2020 г. и в санкционния режим на тежките престъпления против транспорта от април 2020 г.

Тези примери разкриват тревожна тенденция не само поради факта, че те, с малки изключения, са насочени към засилване на наказателната репресия. Проблемът е, че те пораждаят противоречие и вътрешно напрежение в нормативната основа, върху която е построен теоретичният модел за наказанието у нас - между нормите на общата част на наказателния закон, установяващи принципите и целите на наказанието и нормите на особената част, в чиято диспозиция (кои деяния са достатъчно общественоопасни, за да са престъпления) и санкция (какво наказание им съответства) тези общи норми намират отражение.

Подобни промени твърде често нарушават принципа на съответствието между престъплението и наказанието, установявайки наказания, които не са съобразени с обществената опасност на съответното деяние, т.е. излизат отвъд очертаната чрез този принцип ретрибутивна рамка. С много от тях се засяга и утилитарната същност на този модел, въплътена в изцяло утилитарните цели на наказанието, закрепени в чл. 36 НК, сред които на първо място са поставени поправянето и превъзпитанието, и предполагаща сравнително широка свобода на съда, за да може да отмери наказание, съобразено с тези цели.

В самостоятелен раздел е изследвано доколко такива промени, предвиждащи засилване на наказателната репресия преди всичко чрез увеличаване на санкциите в особената част на НК водят до налагането на тези санкции в действителност.

Извежда се тезата, че подобни законодателни промени, мотивирани най-вече с аргумента "така искат хората", правят уязвим пред наказателния популизъм възприетия у нас теоретично-нормативен модел за целите на наказанието. Той печели все повече привърженици у нас, а и не само, тъй като е доста удобен за политиците, защото ги въоръжава с инструмент за лесно печелене на гласове, а и създава впечатлението, че са намерили просто решение за даден проблем. Примамливо звучи и за хората, защото им дава това, което искат да чуят. Но същевременно е изключително опасен за наказателната ни правораздавателна система, защото поставя под съмнение доверието в нея, а с това и нейната легитимност, способността ѝ да въздава справедливост в наказването на престъпленията.

В тази връзка са обсъдени особеностите на популизма, в частност наказателния популизъм като заплаха пред възприетия у нас теоретично-нормативен модел за целите на наказанието. Анализирани са и резултатите от две проучвания на общественото мнение по въпроса за наказателния закон и изобщо за наказването на престъпления. Едното е проведено у нас през 1983 г. - 1984 г., като резултатите от него са публикувани през 1987 г. То е проведено съвместно от Единния център по науките за държавата и правото на БАН и Съветът за криминологически изследвания при Главната прокуратура, в два окръга на страната - София-град и Михайловградски (сега Монтана). Проучването разкрива съвпадение между общественото мнение и това на законодателя по отношение на целите на наказанието. Второто изследване на обществените нагласи е проведено в периода 2009

г. – 2012 г. в пет скандинавски държави – Дания, Норвегия, Швеция, Исландия и Финландия, под ръководството на преподаватели от университети в тези страни. Целта му е да проучи общественото чувство за справедливост в Скандинавия, да отговори на въпроса наистина ли скандинавците искат по-сурови наказания от тези, налагани от съдилищата. Според обобщените резултати от него, с предоставянето на повече знание и информация за конкретния случай и повече близост до засегнатите в него страни, обществото става все по-малко наказателно настроено.

Заклучението отново се връща към двете класически теории за целите на наказанието - ретрибутивната и утилитарната. И чрез един пример се илюстрира значимостта на въпроса "Защо наказваме?" и доколко от отговора му зависи посоката, в която може да се развие дадено общество.

Статия: Ретрибутивната теория за наказанието или защо наказваме - В: Научни четения на тема "Санкциите в правото". Сборник доклади. С., УИ "Св. Климент Охридски", 2019, 368-376

Статията разглежда ретрибутивните разбирания за наказанието от гледна точка на целите му – като възмездие, отплата и нещо заслужено заради извършеното престъпление. Чрез няколко примера от САЩ от последните десетилетия на 20 век се разкрива как този теоретичен възглед е въздействал върху развитието на американската правораздавателна система и какви са последиците от това.

Статия: За справедливото наказание и Аристотел - В: Наказателното правораздаване – традиции и перспективи. Сборник доклади. С., УИ "Св. Климент Охридски", 2018, 346-354

В статията е разгледан принципът на съответствието между престъпление и наказание като средство за постигане на справедливо наказание. Изследвани са вижданията на Аристотел за справедливостта като равенство и нейните две форми – разпределителната (дистрибутивната) и поправителната (корективната) справедливост, за да се обясни значението на този принцип като основна предпоставка за честност в наказването.

Статия: Популизъмът и българският наказателен закон - В: Съвременни предизвикателства пред наказателното законодателство. Сборник доклади от международна научна конференция. С., УИ "Св. Климент Охридски", 2018, 266-274

В статията се анализира наказателният популизъм в светлината на по-общото понятие за популизма като обществено явление. Изследвана е една от същностните му характеристики, а именно противопоставянето и общественото разделяне, както и последиците, до които той води в наказателното право. Чрез два примера се разкрива заплахата, която представлява наказателният популизъм за наказателното законодателство и обществото ни като цяло.

Статия: За съответствието между наказание и престъпление. Принцип срещу очаквания - В: Научни четения в памет на Венелин Ганев и Никола Долапчиев. Сборник доклади. С., УИ "Св. Климент Охридски", 2017, 284-291

Статията е посветена на един от основните принципи в наказателното право. Съответствието между престъпление и наказание е разгледано от три гледни точки – наказателното законодателство, съдебната практика и общественото чувство за справедливост. Увеличаващата се свръхкриминализация като средство за удовлетворяване на обществените очаквания за справедливост поставя под съмнение този принцип. Дали обаче обществото ни наистина иска по-тежки наказания и повече репресия?

Статия: Три теории за наказанието и един принцип - В: Научни четения на тема "Правни норми и правни принципи". Сборник доклади. С., УИ "Св. Климент Охридски", 2017, 315-322

В статията са изследвани трите класически виждания за наказанието. Разгледани са техните различия в светлината на принципа на съответствието между престъпление и наказание. Поставени са и трите съществени въпроса от гледна точка на наказателната политика – защо наказваме, кой наказваме и колко.

Статия: За принципите на законоустановеност и съответствие на престъпленията и наказанията - повече от век след първия български наказателен закон - В: Наказателното законодателство - традиции и

перспективи. Сборник с доклади от международна научна конференция. С., УИ "Св. Климент Охридски", 2016, 159-169

В статията са анализирани основополагащите за наказателното право принципи на законоустановеност и на съответствие на престъпленията и наказанията. Целта ѝ е да изследва дали някои от законовите промени в Наказателния кодекс относно отвличането и престъпленията с наркотични вещества не се отклоняват от тези принципи, както и да постави въпроса за наказателното право като инструмент за провеждане на наказателната политика.